

BARİȚIU ÉS A ROMÁN–MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

A román–magyar művelődési kapcsolatok kezdeteihez tartozik, hogy az erdélyi református egyház igyekezett megnyerni az itt élő románokat, s hittérítő buzgalmában vallásos könyveket jelentetett meg románul. Ezt a fejlődési szakaszt egyébként jól ismerjük. Hasonlóképpen nem kell külön foglalkoznunk azokkal a személyi kapcsolatokkal sem, amelyek a *Școala ardeleană* vezetői és a magyar értelmiségiek között a XVIII. század végén kialakultak. Különösképpen Șinclaira gondolunk, aki egyes magyarországi és erdélyi történészekkel (Benkó, Cornides, Kovachich, Katona) állt kapcsolatban — s ez hatott dokumentálódására, hiszen az egyetemes történelmi irodalom olasz és német forrásai mellett a magyar is egyik információs forrása volt; aki olyan magyar írók barátságát élvezte, mint Tertina Mihály és Perecsényi Nagy László. Ez utóbbi, mint ismeretes, saját költeményeinek függelékeként közölte latin nyelven Șincai önéletrajzi elégiáját. Ugyancsak szükségtelen hangoztatni azt a segítséget, amelyet Vass gróf családja nyújtott Șinclairnak, aki öregségére itt talált menedéket.

A román és magyar tudósok kapcsolatai kedvezően alakultak a múlt század első negyedében is, főleg azért, mert az Ausztriában élő románok mozgalmának központja most már nem a hajdani Erdély — Balázsfalva 1830 körül Barițiu kifejezésével élve „félelmetesen stagnál” —, hanem az a terület, amely közigazgatásilag Magyarországhoz tartozott, főleg Nagyvárad, ahol támaszkodni lehetett Darabant püspök, majd S. Vulcan segítségével, sőt éppenséggel Budapest, ahol számos román diák és értelmiségű élt, s gazdag macedon-román kereskedőkből álló jelentős kolónia létezett. A korabeli román kiadványokra e területeken fizettek elő a legnagyobb számban. A budai királyi nyomdában ezekben az években számos román könyvet nyomtattak, nemcsak a Monarchiában, hanem a fejedelemségekben élő szerzők jóvoltából is; ilyen volt például Dinicu Golescu útinaplója. Magyarországi fővárosában adták ki a híres budai román naptárt, amelyet akkor nagyra becsültek, s amely a szebeni Closius kiadványa mellett hosszú ideig az egyedüli ilyen jellegű román kiadvány volt. Ugyanitt jelent meg a *Biblioteca românească*, az első román időszerű kiadvány, amelyet — bár magán hordta a románságtudat határozott bélyegét — felekezeti és etnikai szempontból türelmes humanista szellem hatott át. E kiadványnak az utolsó kötetét (9. sz.) Széchenyi grófnak szentelték, ennek a haladó gondolkodású magyar politikusnak és tudósnak, akinek arra irányuló törekvését, hogy a magyar művelődés számára gyűjtéssel alapot teremtsen, lelkesedéssel támogattak. Amikor Carcalechi, a kiadó, Széchenyire hivatkozott, olyan mecénásra gondolt, aki mozgásba hozza a Kárpátokon túli fejedelemségek előkelőségeit, s adományozásra ösztönözte őket. Nemcsak Carcalechi volt figyelmes és előzékeny a magyar hatóságok iránt, hanem C. Lecca festő is, aki később átment a fejedelemségekbe, tanár lett Craiován, s aki a *Biblioteca românească* hasábjain megjegyzi, hogy leánytestvéreinek budapesti temetésén a román jogászok „a legszebb díszmargarban és fényes karddal” jelentek meg.

A dolgok érezhetően megváltoztak akkor, amikor a hanyatló feudális rendszer keretén belül fejlődni kezdtek az új tőkés termelőerők, s amikor ideológiai síkon

egyre inkább érvényesült a romantika, amely éles nemzeti harcot robbant ki az osztrák monarchián belül, főleg a nyelv területén. Először Magyarországon jelenik meg, majd kiterjed Erdélyre is, s abban csúcspontot ér el, hogy 1842-ben az erdélyi diéta a hivatalos latin nyelvet a magyarral helyettesíti. A románság vonatkozásában ez az új magatartás és fogékonyság abban figyelhető meg, hogy egyre erőteljesebben érvényre jut az általános román művelődés tudata, amely szabadon nyilvánult meg Erdélyben is. Az erdélyiek e felfogás leghatározottabb szószólóivá váltak. Az osztrák monarchiában élő románok irodalmi orgánuma, a *Foia pentru minte* előszeretettel közli mindazt, ami Havasalföldön és Moldvában megjelent, a román írók művei közkézen forogtak, az egyik tartományból a másikba vándoroltak. A *Școala ardeleană* vezetői román szerzőkre hivatkoznak, bár az orientációjukat döntő mértékben befolyásoló ilyen írók száma csekély, hiszen főleg Miron Costinra és Cantemirre korlátozódik. 1838 után azonban az erdélyi román sajtóban túlsúlyba jutnak a nemzeti eredetű termékek. Hogy az erdélyi alkotások által ki nem töltött hézagokat kitöltsék, a Kárpátokon túli írásokhoz folyamodtak. A brassói lapokban a magyar nyelvből történő fordítások száma az előzőkhöz viszonyítva meglepően kicsi. Ugyanakkor kiszélesedik a közvetlen kapcsolat a nagy európai kultúrákkal — a latin, a germán, az olasz és a magyar művelődéshez fűződő viszony a francia művelődés felé történő tájékozódással egészül ki.

Természetesen a tudományok kiemelkedő erdélyi román művelői továbbra is érdeklődnek a magyar művelődési mozgalmak iránt. Ezek között is elsősorban Barițiu, aki amellet, hogy jól ismerte a magyar nyelvet, a román publicisztikában, művelődésben elfoglalt helye révén is leginkább hivatott volt arra, hogy tájékoztassa a román olvasókat az együttlévő nemzetiségek szellemi termékeiről. E tekintetben ki szeretném emelni Barițiu kapcsolatait egyes jelentősebb magyar történetírókkal. Barițiu kiadatlan munkáinak felkutatása meglepetéseket is tartogathat, nem hiszem azonban, hogy lényegileg gazdagítaná a problémára vonatkozó ismereteinket. Mindenesetre a kezdeti ösztönzést arra, hogy a múltat kutassa, nem a magyar tudósoktól kapta, hanem — miként többször is leszögezte — Petru Maiortól. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a magyarok és szászok hasonló érdeklődése is serkentette munkájában.

Mindenekelőtt Kemény József gróffal (1795—1855) tartott fenn gyümölcsöző kapcsolatokat, ezzel a szenvedélyes dokumentum-gyűjtővel, akit Barițiu persze leginkább a szász történelmi folyóirat révén ismert meg. Kemény ugyanis munkatársa volt a *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten* című folyóiratnak (amelyet, mint a román nyelvűeket, ugyancsak Gött adott ki), és szintén Brassóban Barițiu írásai között az első utalás Keményre 1841-ből származik, amikor jelzi azt, hogy Kemény József és testvére, Samu elhatározták: könyvtárukat és a dokumentumokból, levelekből, kéziratokból álló értékes gyűjteményüket egy nemzeti múzeum számára ajánlják föl, amelyet Kolozsváron hoznának létre. Ily módon — állapítja meg az idézett román újság — az általuk összegyűjtött alap mindenki számára hozzáférhető lesz, akit Erdély múltja érdekel. Barițiu három év múlva újra visszatér a Kemény-féle levéltár jelentőségére, s megállapítja: ezt ki kellene egészíteni, hogy „teljesebb és pragmatikusabb történelmünk legyen“. Ez a jegyzet, miután megállapítja, hogy a tudomány magyar művelőjének gyűjteménye tartalmaz anyagot a fejedelemségekre vonatkozóan is, így fejeződik be: „Mit tesznek történész uraim, mit tesznek?“

Ettől kezdve Barițiu utalásai Keményre egyre számosabbak, s azzal az elhatározásával társulnak, hogy nagyobb súlyt helyezzen a történelemre a *Foia* hasábjain. Ugyanez év végén a brassói lap bevezetésül és megjegyzésekkel ellátva

közli Keménynek a Magazinban megjelent egyik cikkét, és kijelenti, hogy nem osztja azt az ott megfogalmazott véleményt, miszerint a bolgárok időszámításunk előtt két-három századdal jutottak volna el Erdélybe, ugyanis tudjuk: jóval később jelentek meg itt. A következő évben Barițiu rövid jegyzetben többek között Kemény három értekezésére hívja föl a figyelmet, amelyeket szintén a szász lapban közöltek, de nem utal a címekre. Körülbelül ugyanabban az időben Barițiu kiemeli a történelmi tanulmányok felvirágzását, és dicsézően ír Keménynek a dokumentumok közlésével kapcsolatos tevékenységéről (1835-ben, 1836-ban, 1839-ben és 1840-ben). Végül két év múlva a *Foia pentru minte* szerkesztője a magyar historiográfusnak egy másik cikkére is utal, amely a román kenézségekre vonatkozik, majd mintegy két hónap múlva röviden kommentálja ezt a cikket, s kiemeli, hogy Kemény ezzel a közleményével nem akarta támadni a románokat, csupán azt emelte ki, hogy egy igaz ügyet rosszul nem lehet védeni. Majd így folytatja Barițiu: nem haragudhatunk a történészekre azért, amiért a törvényekben és adománylevelekben nem fedezik föl a mi jogainkat. Ha e jogokat nélkül is igazolni lehet, annál jobb. Elég, ha a történészek feltárják azokat a dokumentumokat, amelyek arra utalnak, hogy a románok mindig jelen voltak Erdélyben. Ezt Kemény kielégítően megoldhatta volna egy tőle megírt dolgozatban, amelyben az erdélyi románok múltbeli létezésével és jogaival szándékozott foglalkozni. Ami pedig e jogok megszerzését illeti — s ez összhangban van a forradalom előtt és alatt vallott nézetekkel —, szerkesztőnk úgy véli, hogy ezt „a jogfilozófiára való erős és bölcs támaszkodás mindennél jobban elősegíti“.

A Kemény és Barițiu közötti megértést igazolja az a tény is, hogy a magyar gróf eleget tesz Barițiu és Cipariu kérésének, megengedi, hogy kimásoljanak levéltárából mindent, ami a románokra vonatkozik. Kemény ugyanis ilyen dokumentumokat is összegyűjtött, mivel meggyőződése szerint — s ezt megaláztatással vesszük tudomásul — Erdély történelmét nem lehet úgy megírni, hogy meg se említsék a románokat. Barițiu megbízza Ștefan Moldovan esperest, akit egyébként is érdekeltek a történelmi kérdések, hogy keresse föl Keményt gerendi (Torda melletti) birtokán, előbb a forradalom előtt (1847 végén), majd a forradalom után (1853-ban). Ez jó alkalomnak bizonyult arra, hogy szóba álljon a magyar tudóssal, s érdekes részleteket tárjon föl Kemény társadalmi-politikai nézeteire vonatkozóan. Barițiu pedig, amikor 1848 végén tudomást szerzett arról, hogy a Kemény-birtokot fosztogatták, kifejezte elismerését a birtok tulajdonosa iránt, s a szebeni Román Nemzeti Tanács nevében újra megbízza Ștefan Moldovant: vessen véget a rombolásnak, és mentse meg a szétszórt dokumentumokat.

A forradalom után csak egyetlen utalást találunk Kemény József-re vonatkozóan a brassói román sajtóban. Egy évvel halála után megjegyzik, hogy tervbe vették munkáinak összegyűjtését egy Erdély történelmét tartalmazó munka számára. Barițiu még 1853-ban megkezdi eredetiben közölni a *Foia pentru minte*-ben a Kemény-kollekció dokumentumainak egyes kivonatait, bevezető kommentárral és számos lapalji jegyzettel ellátva. Barițiu a szerkesztőhöz, Iacob Mureșanuhoz intézett levelek formájában ír, s miután rámutat arra, milyen viszontagságon ment át a gyűjtemény, felhívja a figyelmet jelentőségére, hogy a románok múltjának lényeges vonatkozásait föltáró darabok reprodukálásával felkeltse az erdélyi románok érdeklődését a történelem iránt, ami 1844 után kezdte meghozni gyümölcsseit. A munka folytatódik a következő évben (1854) is, majd ennek az évnek a közepe táján hosszú időre félbeszakad; ennek oka — miként azt maga Barițiu később bevallotta — az, hogy a közönség nem támogatta ezt a kezdeményezést, az osztrák cenzúra pedig (az 1852-es sajtótörvény) könyörtelen volt. Barițiu a Kemény-féle

gyűjtemény románokra vonatkozó dokumentumainak közlését csak 1868-ban folytatta, előbb az Astra keretén belül a *Transilvaniában*, amelynek szerkesztője volt. Ez jelzi Barițiu erőteljes orientációját a historiográfia, főleg az akkori és különösen a dualizmussal kapcsolatos politikai események felé, s ez az irányulás élete utolsó éveiben fő művelődési tevékenységkörévé vált. A *Transilvania* előbb a Kemény-kollekció releváns okmányainak katalógusát közölte, 1870 után néhány éven át adják az eredeti szövegeket (latinul, ahogyan a *Foai* is tette), ezek közül néhányat itt közöltek először, e szövegekhez rövid román nyelvű tartalmi kivonatot és tudományos magyarázatokat tartalmazó jegyzeteket csatoltak. Ezt az aprólékos és értékes munkát egyesek alaptalanul bírálták, mondván, hogy túl sok helyet foglal el, s a téma nem érdekli a közönséget. A közlések befejezésekor — bár a *Transilvania* csak ritkán mondhatott köszönetet a külső munkatársak segítségével — Barițiu kegyelettel emlékezik Keményre, aki nagylelkű volt és „mentes az arisztokrata osztály számos előítéletétől, s fölébe emelkedik nemzeti gyarlóságainknak, amelyek Erdély lakosságának legnagyobb részét olyannyira jellemzik“. Tisztelettel és elismeréssel beszélt Keményről Ștefan Moldovan is idézett cikkében.

Egy másik magyar tudós, historiográfus, akit Barițiu becsült, Mikó Imre volt (1805—1876). Mikó — Keménytől eltérően — politikai szerepet is játszott: 1861-ben Erdély kormányának elnöke volt, a dualizmus idején képviselő és miniszter, de munkásságának fő érdeme a művelődés területén jelentkezik, főleg abban, hogy megalapította az Erdélyi Múzeumot. Barițiu Mikó grófra vonatkozó első utalásában 1856-ban hírül adja, hogy várható egy ilyen intézmény megalapítása, az osztrák hatóságok lehetővé tették a szükséges előkészületeket. „...a dicséretre méltó gróf — folytatja Barițiu — kész arra, hogy jegyzéket küldjön szét az egész országba annak érdekében, hogy minden lakos, nemzetiségétől függetlenül, hozzájáruljon a kollekcióhoz, mivel ez az intézmény a hazáé lesz, nem pedig valamelyik nemzetiségé.“

1868 elején elterjedt a hír, hogy Mikó Imre le akar mondani köztisztviségeiről, mivel a családját ért szerencsétlenségek megtörték. Két családtagja (felesége és egyetlen fia) elhunyt, majd politikai ellenfeleinek ellenséges magatartása egyik leányát is halálba kergette. Barițiu néhány sorban emelkedett hangon kommentálja ezt a tragikus sorsot. „Mikó Imre gróf tíz- meg tízezer oltárt állított életében nemzetének, jobban segíti Erdélyben az egyházat, az iskolát és a magyar irodalmat, mint bárki más; egyébként emberségéről ismert férfi; Mikó gróf azonban nem Kossuth-párti, s ez elég ahhoz, hogy saját nemzetének tagjai sárral dobálják. A gróf úr Supliciusnak Ciceróhoz írt levelével vigasztalja magát. Sokan, nagyon sokan mások jártak már így.“ Nem tekinthetünk el attól sem, hogy Mikó gróf az Astra alapító tagja volt, ezt a címet azok kapták, akik nagyobb összeggel járultak hozzá a szervezet működéséhez.

A mi sajátos kérdéskörünkben érdemes megemlítenünk Barițiu egyes kommentárjait annak kapcsán, hogy Mikó miképpen vélekedett az erdélyi történetírás elégtelenségeiről, arról, hogy ez a historiográfia szerinte tele van ürökkel és hamis megállapításokkal. Barițiu szintén foglalkoztatta ez a Kérdés, s a probléma elemzésekor Mikó reflexióiból indul ki, amelyek közvetlenül a forradalom utáni években jelentek meg, akkor, amikor az osztrák despotizmus arra kényszerítette a magyarság vezetőit, hogy visszavonuljanak a politika küzdőteréről, és a művelődésnek szenteljék magukat. Éppen ez kelti föl Barițiu érdeklődését az iránt, amit Mikó mond; a magyar gróffal azonos véleményen van a történelem jelentőségét s azt illetően, hogy Erdély történelmét kronológiai összefüggésben még nem írták meg, legföljebb ennek egyes fejezetei készültek el. Viszont nem ért egyet a magyar tu-

dóssal az adott helyzet magyarázata tekintetében. Mikó szerint Erdélynek nincs saját történelme, mivel nem volt egységes. Ennek alátámasztására azt az egyáltalán nem meggyőző érvet hozza föl, hogy Erdélyt több nép lakta (anélkül, hogy a románokra is hivatkozna). Továbbá hiányzott volna a folytonosság. De — veti ellen Barițiu — a diszkontinuitás Európa más részeit is jellemzi, mégis jól megírták ezek történelmét. A román tudós szerint Mikó harmadik érve sem helytálló, az ti., hogy az erdélyi népeknek nem volt közös hazafias öntudatuk, Barițiu itt amellett, hogy Mikó ismét figyelmen kívül hagyja a románságot, azt az ellenérvet is felhozza, hogy számos, a múltban nem egységes országnak (Svájc, Belgium, Hollandia) megvan a maga történelme. Nem meggyőző Mikó negyedik érve sem, az, hogy Erdély két világ, Kelet és Nyugat között helyezkedik el. Éppen ennek kell érdekesebbé tennie történelmét. Mindebből kitűnik, hogy az erdélyi történetírás hiányosságai máshol keresendők.

Barițiu szerint — s ez tükrözi liberális gondolkodásmódját — a hiba fő forrása a despotizmus, ami szakadatlanul uralta Erdélyt. Nem abban az értelemben, hogy kevesebbet kellett volna tenni a védelem érdekében, hanem abban, hogy voltak a szellemi tevékenység számára kedvezőbb szakaszok is. Egy másik ok — szerinte — a román nép figyelmen kívül hagyása. Ez a hiba csak akkor tűnik el, ha ennek a népnek is megadják az őt megillető ilyen vagy olyan helyet a közös történelemben, ahogyan erről a múlt tanúskodik. Barițiu azonban egyetért az erdélyi történetírás Mikó fölvezetéseivel, csupán a románok távlataira vonatkozóan teszi hozzá: azonos a véleménye Mikóval abban is, hogy egyelőre legalább Erdély történelmének tankönyvét kell összeállítani. E célnak megfelelően szükség lenne arra, hogy minden iskolában kötelezően tanítsák Erdély történelmét. Ez ösztönözné egy tankönyv kidolgozását, amely kezdetben még nem volna tökéletes, de mégis jobb azoknál, amelyek addig léteztek, s kiindulópontul szolgálhatnak az ilyen természetű további tudományos munka számára. Barițiu természetesen figyelembe veszi Mikónak az erdélyiekhez intézett felhívását arra, hogy gyűjtsenek össze minél több forrásanyagot, s minél hamarabb írják meg történelmüket, mivel — ahogy nevezte — a „katasztrófának“, amelyen az ország 1848-ban átment, nincs párja a múltban.

Három év múlva az erdélyi román tudós utal Mikó gróf egyik beszédére; ezt az Erdélyi Múzeum gyűlésén tartotta, amely intézménynek egyébként elnöke volt. A germánok nagy sikereinek vagyunk tanúi — mondotta —, ami, úgy tűnik, kedvező feltételeket teremt az Oroszországgal való megegyezés számára valamiféle Szent Szövetség szellemében. Ez a perspektíva nyugtalansággal tölti el a hivatalos magyar köröket, éppen akkor, amikor ezek a dualizmus révén oly kedvező helyzetbe kerültek. Nehéz idők következnek — állította Mikó —, olyan idők, amelyekben csak akkor lehet helytállni, ha erőteljesebb tevékenységet fejtünk ki a művelődés terén, akár csak a forradalom utáni szakaszban. Barițiu ehhez hozzátette: a románokat is nyugtalansággal tölti el ez a lehetőség, s az a tény, hogy a reakció az ajtón kopogtat, és elmélyül a szakadék az arisztokrácia és a tömegek között. Éppen ezért jó lenne — javasolja —, hogy „az urak béküljenek ki a néppel“. Ez elősegítené azt, hogy vállvetve álljanak ellen a veszélynek. Egyébként a román tudós publicisztikai tevékenységének kezdetén haladó társadalmi-politikai felfogások lelkesítették, harcolt a románok és magyarok közötti megértésért, akiket egyaránt elnyomnak és kizsákmányolnak az ország vezetői, az urak, akiket nem szabad összetéveszteni a magyar néppel, mivel ennek csak elenyészően kis hányadát képviselik. Számos ilyen jellegű vallomásra hivatkozhatunk.

A magyar történészek közül közel állt még Barițiuhoz Fejér György is (1766—1851), akire még a forradalom előtt futólag felfigyelt. A *Transilvania* folyóiratban

közölt dokumentumok közül egyeseket Fejérnek a *Codex Diplomaticus Hungariae*-ja alapján adtak közre, s Barițiu szükségét érezte annak, hogy röviden, szép szavakkal jellemezze a bibliográfiát, kiemelve mindenekelőtt Fejér forráskiadói érdemeit: „Ezzel a publikációval Fejér nemcsak a magyar nemzet hálijára érdemes, hanem más nemzetek őszinte elismerésére is, mivel például a románok, horvátok, lengyelek stb. nemcsak kereshetnek, de találhatnak is Fejér kollekciójában valóságos történelmi gyöngyszemeket. Igaz, hogy Fejér egész életében magyar volt és maradt a szó legteljesebb értelmében, mint ahogy minden jellemes embernek annak kell lennie és maradnia, amivé őt szülei és ősei tették; ez az ember azonban kitűnt pártatlanságával, amivel rendkívül ritkán találkozunk ezen országok íróinál. Vagyis még ma is vannak minden nemzetben olyan emberek, akik előtt igazolni lehet, be lehet bizonyítani a szó legteljesebb értelmében — ahogy mondani szokás: napnál világosabban — hiteles dokumentum alapján valamilyen igazságot, de ők ezt látva így válaszolnak: így van, de mi nem akarjuk, hogy így legyen. Vannak olyan emberek is, akik jobban hisznek abban, amit az utcán beszélnek, az alaptalan hírverésnek, mint a hivatalos, állami, pecséttel és aláírással szentesített, ellenőrzött és hitelesített formájú okmányoknak. Fejér az ilyen jellemtelen embereket támadta nagy súllyal és méltósággal, bár eddigelé mindenféle örvendetes eredmény nélkül.“

Barițiu figyelemmel kísérte az Erdély múltjával foglalkozó magyar történetírást; ezt bizonyítják azok a könyvészeti utalásai is, amelyek fő művében, a *Párți alesében* olvashatók. Az újabb magyar történelmi közlemények közül azonban csak kettőre hivatkozik: Teleki Domokos *A Hora támadás története* (Pest, 1865) és Szilágyi Ferenc *A Hora-világ Erdélyben* (Pest, 1871) című munkájára. Mindkettőt dicséri gazdag dokumentáltságaért, de főleg objektivitásaért. Ezek alapján fölidézi a felkelés néhány fontosabb mozzanatát. Több mint egy évtized múltán, az esemény centenáriuma alkalmával, újra visszatér az 1784-es fölkelésre, s *Observatorul* című újságjában közli mindazt, amit erről a témáról a *Transilvania* című folyóiratban megjelentetett, kiegészítve Szilágyi egyik könyvének részletes recenziójával. Barițiu bizonyos főntartásokkal élt Teleki és Szilágyi munkáival szemben, azt vette szemükre, hogy amikor elítélik a felkelést, nem mindig következetesen saját nézőpontjukhoz, mégis elismeri: saját visszaemlékezése a két említett magyar szerző munkájára épül. Szerinte egyetlen román sem írta le ilyen találóan azt a zarnok-ságot, amelynek terhét a román nép II. József idején nyögte, mint ezek a szerzők.

Életének utolsó éveiben Barițiu éles vitát folytatott a magyar sajtóval arról, hogy miként zajlott le az 1848-as forradalom, az akkor elkövetett kegyetlenkedésekkel, ezek végrehajtóival kapcsolatban, s arra az álláspontra helyezkedett, hogy mindkét érdekelt félnek jogában áll közölni az ismert és ellenőrzött összes adatokat. Kész volt azonban bármikor együttműködni a magyar tudósokkal, ha föl-kérték erre. Így pozitív választ adott a dévai archeológiai társaság együttműködésre felkérő meghívására. „Ez egyik olyan terület, ahol nincs helye semmiféle nemzeti vagy vallási versengésnek, sem politikai természetű gyűlölködésnek.“ Éppen ezért közzönti e társaság megalakulását, hosszú életet és sikert kíván neki, kiemeli a dévai múzeum gyűjteményének gazdagságát és változatosságát. Csak később veti szemükre azt, hogy eltértek eredeti tudományos céljaiktól. Amikor meglátogatta Temesvár Bánság-múzeumát, hasonlóképpen elismerte a magyar történészek kutatásainak értékét, s azt, hogy ezeket az eredményeket érdemes megismerniük a románoknak is. Budapesten, ahova az *Academia Română* küldte, kapcsolatokat épített ki a magyar tudósokkal, főleg a régész Torma Károllyal, akivel meglátogatta az aquincumi ásatásokat.

Barițiu az 1848-as erdélyi román nemzedék utolsó nagy alakja, a múlt század második fele Erdélyében a román szellem legjelesebb képviselője volt. Halála után a román és magyar történészek között egyre ritkábbak a kapcsolatok. Mindinkább leszűkül azoknak a román és magyar történészeknek a köre, akiknek egyetemes közös szenvedélyük az igazság és a szellemi értékek föltárása.

Csak 1945 után alakult ki más légréteg és tekintetben, s ennek gazdag eredményei vannak: a hazai román és magyar tudósok közösen írt számos munkája. De megteremtődtek a kapcsolatok és az együttműködési viszonyok a magyarországi szakemberekkel is. Csupán egyetlen, de jelentőségteljes példára utalok. I. Tóth Zoltán történészről van szó, a budapesti egyetem egykori professzoráról, aki megajándékozott bennünket egy nagyszerű könyvvel, a *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848* címével (Bukarest, 1955), amely munka a magyarul megszerkesztett anyagra támaszkodik, de ebben a formában csak román nyelven közölték.

E világosan látó elme egy másik jelentős tanulmányában, a *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848* címűben mesterien elemzi — főleg szociológiailag, történelmileg — a soknemzetiségű magyar államot egy fontos fejlődési szakaszában. I. Tóth Zoltán úgy véli, hogy ennek az államnak a keretén belül a népek két típusa létezett. Az első csoportba tartoztak a magyarok, németek és horvátok, a másodikba a románok, szerbek, szlovákok és rutének. Az első típusú etnikai közösségeket az osztrák vezető osztályok nyomták el, a második típusúakat még a magyar uralkodó réteg is elnyomta. Az első típusúaktól eltérően e második kategóriába tartozóknak a társadalmi szerkezete hézagos volt, hiányzott a felső osztály, mivel e kategória az évszázados elnemzetietlenítés miatt eltűnt. A második típusú etnikai közösségekben kevés nemes volt — figyelemre méltó tekintély nélkül. Értelmiségük a XVIII. század előtt kifejlődött, de közülük a világiak kezdetben szintén nagymértékben ki voltak téve az elnemzetietlenítésnek, s a szerény életkörülmények között tevékenykedő papok nem tudták ellensúlyozni egy fejletlen társadalom elégtelenségeit, tekintélyük a nép körében jelzi e társadalomfejlődés kezdetlegességét és késettetett jellegét. Ezek a népek nemcsak a hűbéri rendben voltak előnytelen helyzetben, hanem a kapitalizmusban is csak nagy nehézségek árán érték el a tőkés fejlődésben azt a minimumot, amely szükséges volt ahhoz, hogy a nemzeti fejlődés útjára lépjenek. Hiányzott körükből a középnemesség, amely magára vállalta volna a burzsoázia funkcióját — egyébként a burzsoázia a magyaroknál is elégtelenül fejlett volt —, így a tőkés osztály szerepét az értelmiség vette át, amelynek viszont korlátolt anyagi lehetőségei voltak. „A Habsburgok részéről jövő minden politikai és gazdasági elnyomás ellenére — mondja I. Tóth Zoltán — a magyar középnemesség összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között folytatta a harcot a nemzetné válás érdekében, mint az alárendelt nemzetiségek zöme.” Az országgyűlésre támaszkodott, kezében volt a vármegyék közigazgatása, s ugyanakkor nagy gazdasági tartalékokkal rendelkezett. A második típusba tartozó népek számára csak 1848 után jönnek létre kedvezőbb feltételek ahhoz, hogy tagoltabb és differenciáltabb társadalmat hozzanak létre. Az elnyomó nemesség helyét most a burzsoázia veszi át, amely az illető nép soraiból is rekrutálódik. De a magyarországi nemzetiségek egy ideig továbbra is előnytelen helyzetben maradnak, nincs erős ipari és mezőgazdasági burzsoáziájuk. Csak a XIX. század végén jutnak el oda, hogy kialakul a kapitalizmus két alapvető osztálya.

I. Tóth Zoltán szempontjai, amelyekből csak megközelítő képet rajzoltam fel, mindannyiunk számára példamutatóak, tudományos gondolkodásának mélyreható és nem részrehajló jellege követendő modell, s ez alkalommal is kifejezhetjük e becsületes tudós korai halála miatt érzett sajnálatunkat.